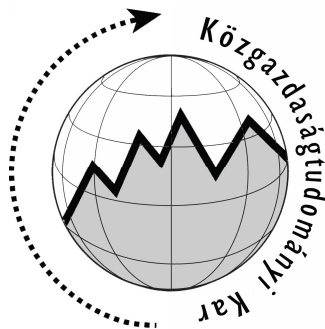

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei
Munkahelyi vitára készült változat

**AZ ÁTALAKULÁS ELTÉRŐ DINAMIKÁJA: AZ EURÓPAI UNIÓ
SZEREPE**

Sigér Fruzsina Márta

Témavezető: Prof. Csaba László

Debreceni Egyetem
Közgazdaságtudományi Doktori Iskola
'Versenyképesség, globalizáció és regionalitás' doktori program

Debrecen, 2009

Mottó: Csak egyetlen rosszabb dolog van annál, ha egy ország az Európai Unió tagja: az, ha nem a tagja.
/Oscar Wilde után szabadon/

1 A doktori értekezés¹ előzményei és célkitűzései

Az egyetemi évek alatt valószínűleg lappangó nemzetközi érdeklődésem tükröződött a nemzetközi üzleti szakirány választásában. Ez az érdeklődés teljesen világossá vált a finnországi Jyväskyläben töltött félévem alatt, ahol cserehallgató voltam. Itt nem kötött a hazai mintatanterv, emiatt szabadon válogathattam a számtalan felvehető tárgy közül és számtalan érdekes emberrel találkoztam megannyi országból. Ez a „szellemi szabadág” és a multikulturális környezet egészen más kontextusba helyezett és segített szembesülni saját magammal és az érdeklődési körömmel. Kiderült, hogy nemzetközi ügyekkel szeretnék foglalkozni.

Azért kezdtem a doktori tanulmányokba, mert azt érzetem, hogy ennyi nem volt elég, nem tudok még eleget, még korántsem értek mindent, amit meg szeretnék érteni. Szerettem volna a közgazdaságtan még ismeretlen területeit felfedezni. Mindezek ellenére a tanulás iránti vágyam nem párosult konkrét kutatási tervvel. Annyit tudtam, hogy európai integrációval szeretnék foglalkozni, különösen is az integráció szélesítésével. Ilyen elképzelésekkel bolyongtam a tudomány világában, mikor az európaizáció és Horvátország megtaláltak. Nagyképűség lenne állítanom, hogy én találtam meg a témámat; történelmi hűség úgy kívánja, hogy azt írjam, a téma talált meg engem. Témavezetőm, Csaba László nem kis közbenjárásával, akinek nem lehetek ezért elég hálás. Miután kutatási téma birtokosa lettem, könnyebb lett az életem, bár a neheze csak ezután következett. Ami igazán a kutatás pályájára állított, az a második Jyväskyläben töltött félévem volt 2007-ben, ahol ideális kutatási feltételek mellett, ha nem ideális, de kutató lettem. Ezt hazatérve sem „sikerült” levetkőznöm és újonnan intézményesített kutatónapjaimat a tanszékem is megértéssel és támogatással fogadta. Ugyancsak felbecsülhetetlen hozzáadott értéket jelentettek a Zágrábban töltött hetek, ahol lehetőségem nyílt Horvátország „valós idejű” tanulmányozására.

A rejtvény, aminek a megoldása mindvégig a célom volt, az, hogy Horvátország, vizsgálatom eredeti tárgya, nem az várakozásoknak megfelelően „viselkedik”. Rá kellett jönnöm, hogy a várakozások voltak elhibázottak, minden alapot nélkülözők, vagy Horvátország „viselkedett

¹ Az értekezés angol nyelven íródott, eredeti címe Divergent dynamics of transformation: the role of the European Union

rosszul”, és ha így tett, miért tette. A vállalás sikere érdekében Szlovákiát is bevontam a vizsgálatba, mint kontroll-országot.

Mindezt aktív témavezetői támogatás, bátorítás és olykor lesújtó kritika híján minden bizonnyal lehetetlen lett volna végigvinnem.

2 Kérdésvetés

Néhány évvel ezelőtt egészen más forgatókönyvet jeleztek előre Horvátország és Szlovákia fejlődésre. A talány kettős. Egyrészt, mindkét ország fejlődési pályája alapvető eltérést mutat az elvárásokhoz képest. Másrészt, a két pálya egymáshoz képest is eltérő, dacára annak, hogy kiindulópontjaik több szempontból is megegyeznek.

2.1 A horvát rejtvény

Az 1990-es évek elején az átalakuló országokról alkotott elképzelés szerint Horvátország gyors és sikeres európaizációs folyamat és EU tagság várományosa volt, több okból is. Először, a szocialista időkben Jugoszlávia (és különösen annak két fejlett köztársasága, Szlovénia és Horvátország) élen járt a szocialista rendszer puhításában és reformálásában. Jugoszláviában a horvát elit Európa-párti volt. Másodsor, Németország és Olaszország a független Horvátország és annak mielőbbi EK/EU-tagsága mellett álltak. A délszláv háború persze mindent más kontextusba helyezett, de még így, a várakozások szerint Horvátország a konfliktus végével rögtön csatlakozott volna az EU-hoz – valahogy úgy, ahogy a görög esetben is történt. Harmadszor, a horvátok sosem érezték magukat a Balkánhoz tartozónak, hanem erős közép-európai identitással rendelkeztek, ami ugyancsak az európaizációs út felé mutatott.

Alig egy évtized alatt Horvátország „az Európához való csatlakozás” egyik legjobb esélyeséből a sor végére került. Mikor 1991-ben Horvátország kivált a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból, a horvátok optimisták voltak az újonnan függetlenedő országokkal kapcsolatban. Két reményük volt. Egyrészt, hogy Horvátország szuverén állam lesz. Másrészt, hogy az újonnan elért függetlenséggel párhuzamosan Horvátország (újra) csatlakozik Európához, és (újra) magáévá teszi a civil társadalom és gazdasági prosperitás szabványait, amelyeket Jugoszlávia tagjaként mellőznie kellett (Lindstrom–Razsa 1999:3). Ez utóbbi időszakra „rövid balkáni epizódként” tekintettek Horvátország történelmében, összehasonlítva a Közép-Európában eltöltött évszázadokkal (Tudjman 1997). Ezért is fontos az „újra” jelző:

kifejezi a horvát attitűdöt Európa és az európai identitás iránt. A horvátok reményei nem voltak irreálisak, sőt, Horvátországnak ígéretes kilátásai voltak a beteljesítésükre.

A várakozásokkal ellentétben Horvátország nem égett a vágytól, hogy mielőbb az EU tagja legyen. Sőt, két bővítési kör is kihagyott, egyet 2004-ban, majd a másikat 2007-ben. A környező országok hasonló (vagy éppen alacsonyabb) gazdasági fejlettségi szinttel már az EU tagjaivá váltak. Horvátország az egyetlen a régióban, azaz a Kelet-Közép- és Délkelet-Európában, amely noha tagja lehetne a klubnak, még sem.

Az átalakuló országok kategorizálása a nemzetközi irodalom bevett szokása (Csaba 2000:338). Az átalakulásban „klasszikus” élenjárók Magyarország, Csehország, Lengyelország, Észtország és Szlovénia. A „második vonal” országai Szlovákia, Lettország, Litvánia, Bulgária, Románia és Horvátország. A többi délkelet-európai ország (Ukrajna és Oroszország mellett) a harmadik csoportba tartoznak, melyek félmegoldásokkal kísérleteznek. A negyedik csoport országaiban az átalakulás nagy része csak a retorika szintjén létezik, mint pl. Fehéroroszországban vagy más FÁK országokban. Mára a második csoportból Horvátország az egyetlen, amely nem EU-tag. Néhány évvel ezelőtt azonban egyáltalán nem volt nyilvánvaló, hogy Horvátország kivétel lesz.

Felmerül tehát a kérdés, hogy miért történt így? Tudatos döntés volt a kimaradás vagy több külső tényező eredménye? Kérdés továbbá az is, hogy az európaizáció főáramához (azaz 2004 és 2007-hez) képesti késedelem előnyökkel vagy inkább hátrányokkal jár/járt Horvátország számára. Vagyis nyert Horvátország az EU-n kívüli idővel vagy elvesztegetett időnek számítanak ezek az évek?

2.2 Miért hasonlítunk össze Szlovákiával?

A szlovákiai fejlődés több szempontból is hasonló. Szlovákia Csehszlovákia, előtte pedig Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia része volt. 1993-ban teljesen új államként jött létre, és szinte semmilyen tapasztalata nem volt arról, milyen a függetlenség. Csehszlovákia részeként Szlovákia a Visegrádi hármak közé tartozott, azaz a legígéretesebb átalakuló országok közé, még akkor is, ha Csehszlovákia gyengébbik felét jelentette. Mikor az ország kettévált, az újonnan függetlenedett Szlovákia nem folytatta a Visegrádiak által megkezdett utat. Vladimír Mečiar új kormánya tekintélyelvű, nacionalista és EU-ellenes rendszert alakított ki, ami azt is jelentette, hogy a szlovák külpolitika harmadik utas koncepciót választott: mind Oroszországgal, mind az EU-val együtt kívánt működni.

A strukturális fejletlenség és az EU-feltételek teljesítésére irányuló akarat hiánya Szlovákiát egyre kevésbé vonzóvá tette a Nyugat szemében. Az előbbi kategorizálásra utalva, Szlovákia

a „második vonalhoz” tartozott. A közép-európai szlovák nemzeti identitás ugyan mutatta volna az utat az európaizáció irányába, de az először történelme folyamán újonnan függetlenné vált szlovák nemzetnek nagyobb vágya volt saját útját járni, mint ismét valaki másét. Ezt tekintették a nemzet érdekének.

Nacionalista és lemaradó ország-imázsa ellenére Szlovákia néhány év alatt a „tátrai tigrissé” vált. Gyors és meggyőző intézkedések voltak szükségesek ahhoz, hogy meggyőzzék a nemzetközi közösséget és az EU-t a kormány elhatározottságáról. 2004 májusára az ország az Európai Unió tagja lett, konszolidált demokráciával és jól működő piacgazdasággal. Az új irány és két Dzurinda kormány gazdaságpolitikai döntései 1998 és 2006 között meg tudták változtatni a Szlovákia imázsát és az átalakulás élenjárói közé helyezték. Manapság Szlovákia még mindig az EU egyik leginkább reform-gondolkodású tagállamai szerepel és 2009. január 1-től a Visegrádi országok közül elsőként az euró-övezet tagjává vált.

Adódik tehát a kérdés, hogy honnan származott akarat, amely Szlovákiát az európaizáció irányába fordította és a követelményeket nemcsak teljesítve, de túlteljesítve reformálta meg az államot. Csupán a lemaradástól való félelemről van szó?

Horvátország európaizációs folyamatának összehasonlító vizsgálatához legalább két referencia-ország adódik: Szlovénia és Szlovákia. Szlovéniával való összehasonlítás első látásra inkább magától értetődő lenne a két ország közös jugoszláviai és az előtti múltja miatt. De Szlovénia igen hamar az európaizáció horvától eltérő útjára lépett Jugoszlávia felbomlása után. Másfelől viszont Szlovákiában és Horvátországban hasonló módon bontakozott ki a nacionalizmus a függetlenség kikiáltása után. Mindkét országnak volt egy-egy társ-köztársasága – Csehország és Szlovénia –, amelyek integrációs folyamata gyorsabb és simább volt, és amelyek az ún. luxemburgi csoportba² tartoztak. Mindkét ország elnyomás alatt érezte magát a szövetségi államban – Csehszlovákiában és Jugoszláviában. Horvátország számára Szerbia volt az elnyomó, míg Szlovákia számára Csehország. Heather Field (2000) Szlovákiát és Horvátországot³ (talán kissé túlzóan) kínos, esetlen országoknak nevezi az EU bővítés szempontjából, mert az integrációs folyamatuk lassabb, mint kelet-közép-európai szomszédaiknak.

² Lengyelország, Csehország, Magyarország, Észtország és Szlovénia, velük kezdődtek első körben a csatlakozási tárgyalások.

³ Heather Field Szerbiát is esetlen országnak nevezi a tanulmányában. Ugyanakkor valószínűleg a Nyugat-Balkán összes többi országa ebbe a kategóriába sorolható 2000-ben, mikor a tanulmány íródott.

3 Kutatási kérdések

A dolgozat célja, hogy megvizsgálja, egyes országok miért lesznek az európaizáció élenjárói, míg mások lemaradók. Egyes országok miért ragadják meg alkalmat, és csatlakoznak az Európai Unióhoz, míg mások nem. Vajon tudatos döntés eredménye-e, hogy egy ország részt vesz az európaizációs folyamatban, vagy az „egyszerűen csak megtörténik”? Fejtörést okozó kérdés, hogy milyen körülmények mellett van nagyobb esélye egy ország európaizálódásának? Egyes kormányok miért tesznek intézkedéseket az EU követelményeinek teljesítése érdekében és mások miért nem?

A végső kimenet mindig a külső és belső tényezők egymásra hatásának az eredménye. A második fejtörést okozó kérdés, hogy mely feltételek a meghatározóbbak? A külső vagy a belső feltételek határozzák meg inkább az európaizáció szintjét egy országban? Vagy pontosabban, mi a külső és belső tényezők „jó keveréke”, amely sikeres európaizációhoz vezet? Elég csupán a külső nyomás az európaizációhoz? Milyen feltételek mellett hatásos a külső nyomás? Azonosíthatók bizonyos tényezők, amelyek meghatározzák, hogy a külső ösztönző vezet-e hazai intézményi változásokhoz és hogy ezek a változások fenntarthatóak-e? Az európaizáció dinamikáját kutató kérdések sora után felvetődik a legegyszerűbb is: jó-e az európaizáció? Szükséges-e egy ország „boldogulásához”? Szükséges-e EU-horgony a demokratikus piacgazdasági átmenethez?

4 Módszertan

Horvátország és Szlovákia is piacgazdasággá vált és nacionalista politikai rendszerük konszolidált demokrácia lett, azaz mindkét ország közeledett az „európai modellhez”⁴. Kérdésként vetődik fel, hogy a változások mennyire az EU hatásának következményei. Az eszköz, amellyel a dolgozat választ keres erre a kérdésre, az európaizáció elméleti kerete. Az európaizációs elmélet arra vállalkozik, hogy felfedje, az európai faktor hogyan befolyásolja a hazai struktúrákat. Jóllehet, ez a feladat távolról sem egyértelmű. Ahogy Haughton (2007:2) megjegyzi, a társadalomtudósok nincsenek annak a luxusnak a birtokában, hogy elkülöníthessék az egyes faktorokat és utána újra és újra kontroll-vizsgálatokat futassanak, hogy megfigyelhessék, változott-e az eredmény. Emiatt az okozati láncok kimutatása különösen nehéz, ha épp nem lehetetlen. Az vizsgálódások következtetései gyakran bizonytalanok és kevésbé robusztusak: az ország fejlődése teszi lehetővé az EU-csatlakozást vagy fejlődés maga az EU hatása? Haverland (2006) rámutat az esettanulmányok

⁴ Az „európai modellen” itt a működő piacgazdaságot és a pluralista demokráciát értem.

kiválasztásának módszertani nehézségeire is. Az EU okozati hatásának és relatív fontosságának kimutatása kapcsán a szerző olyan magyarázatok felé hajló torzítást talál, melyek az EU-faktor fontosságát emelik ki. Cernat (2006) modellje arra is rámutat, hogy az európaizáció nem is az egyetlen külső faktor, de a globalizáció és más nemzetközi intézmények hatása is ugyanúgy számba veendő.

A vizsgálat másik kihívást jelentő problémája a gazdasági és politikai tényezők elkülönítése. Mind a gazdaság, mind a politika képes európaizálódni. De ahogy már az előbb is megállapítottuk, a társadalomtudósok nincsenek annak a luxusnak a birtokában, hogy elkülöníthessék a kétféle faktort. Az új politikai gazdaságtan az a „hely”, ahol a gazdaság és politika összeér és együtt vizsgálendő. Az új politikai gazdaságtan (new political economy) integrálja más társadalomtudományok ismereteit a közgazdaságtudományba. Nem kérdőjelezi meg a főáramú közgazdaságtant, hanem kiegészíti intézményi és gazdaságpolitikai folyamatok beépítésével (Csaba 2007:21). Emiatt az új politikai gazdaságtan ideális keret az európaizáció területén való vizsgálódásunkhoz.

Mindezen nehézségek ellenére is megpróbálom feltárni a két ország európaizációs folyamatát. A disszertáció az európaizáció irodalmának áttekintésével kezdődik, amely a dolgozat elméleti kerete. A következő részek részletesen elemzik a Horvátországban és Szlovákiában lezajlott gazdasági és politikai változásokat. Az országtanulmányokat az összehasonlító fejezet követi, ahol a két ország európaizációs folyamatát hasonlítom össze. A disszertáció végén az elméletből, a leíró részekből és az összehasonlításból adódó következtetések találhatóak.

5 Az elméleti keret: európaizáció

Az európaizáció pontos definíciója körül elméleti viták folynak. Maga a kifejezés a politikatudomány és az európai tanulmányok irodalmából származik (Csaba 2007:148). Az irodalom nagy része akkor beszél európaizációról, ha a hazai politikai rendszer valamely elemére hatással van valami európai (Vink 2002:1). Az „európai” pedig az esetek nagy részében az európai integrációra utal, tehát olyan hatásokat vizsgál az európaizáció, amelyeket az európai integráció okoz.

Tekintsük bármelyik definíciót, három feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy európaizációról beszélhessünk⁵. Először valamilyen szintű nemegyezésnek vagy összeférhetetlenségnek kell

⁵ Börzel–Risse (2000:5) alapján, akik két feltételt azonosítanak.

lennie az európai, valamint a hazai szintű folyamatok, politikák és intézmények között. Másodszer ez a nemegyezés vált ki adaptációs nyomást. Amellett érvelek, hogy az alkalmazkodási nyomás csak akkor jelentkezik, ha a nemegyezést *érezkelik*. A nemegyezés léte többé kevésbé objektíven leírható, de hogy kivált-e alkalmazkodási nyomást, az már inkább szubjektív tényezőkön múlik. Általános szabályként azonosítható, hogy minél kevésbé kompatibilisebb az európai és a hazai tényező, annál nagyobb az adaptációs nyomás. Az alkalmazkodási nyomás szükséges, de nem elégséges feltétele a változásnak. A harmadik feltétel olyan tényezők (akár szereplők, akár intézmények) megléte, amelyek elősegítik az alkalmazkodási nyomásra való válaszadást.

Tételezzük fel, hogy a nemegyezés adott és az alkalmazkodási nyomás is kialakult. A harmadik feltétel, a válaszadási kapacitás igen eltérő lehet egyes országok és egyes politikai területek között. Részben azért, mert az intézményi felépítés és a politikaalkotás eltérően alakult ki az egyes országokban, és részben mert az alkalmazkodási nyomás „megtörik” különféle hazai körülmények felületén (Buller 2003:533). Caporaso, Green-Cowles és Risse (2001:222) szerint az európaizáció annál nagyobb valószínűséggel bukkan fel, minél nagyobb a nemegyezés a hazai és az európai tényezők között. Knill (2001:201-202) viszont azt állítja, az alkalmazkodási nyomás differenciáltabb megközelítése nyomán megkülönböztethetjük a nemegyezés két szintjét: ha az európai elvárások a hazai struktúra lényegi tulajdonságait érintik, vagy ha az alkalmazkodás megoldható az adott hazai kontextuson belül. Az alkalmazkodási nyomás nagyobb valószínűséggel vált ki változást, ha az európaizáció kis vagy fokozatos változással jár és nagyobb az esélye az ellenállásnak, ha „forradalmi” változásokról van szó.

Az európaizáció egyaránt értelmezhető külső és belső hatásként. A belső megközelítés az EU belső folyamatainak változását és tagországok alkalmazkodási kapacitását tanulmányozza. Az európaizáció eme formája kölcsönös jellegű, azaz nemcsak a hazai szereplők alkalmazkodnak az európai entitáshoz, de az európai entitást is befolyásolják a nemzeti rendszerek, hiszen tagállamainak intézményeiből és politikáiból építkezik maga is (Wallace–Wallace 2000:6).

Külső, jobbára tagjelölt államok esetén ez az „önmagában zárt” megközelítés nyilván nem használható. Az európaizáció „kifelé tekintő” felfogása egy külső (legtöbbször EU-vezérelt) folyamatot takar, amely az átalakuló országok komplex hazai gazdasági, társadalmi és politikai átalakulását irányítja (Demetropoulou 2004:6). A külső európaizáció különbözik az EU és tagállamainak kölcsönhatásától: egyoldalú átvételt, nem pedig kölcsönös hozzájárulást jelent (Csaba 2007:149).

A posztkommunista átalakuló országok viszonylatában alapvetően kétféle európaizációs mechanizmus érhető tetten. Az első mechanizmus a *kényszer*, amely ellenőrzésen és feltételelességen keresztül valósul meg. Az ellenőrzés során bizonyos politikákat pozitív vagy negatív szankciókkal ösztönöznek. Ebben a dimenzióban az „EU mint szereplő” jelenik meg, azaz tevélegesen részt vesz a folyamatban (Demetropoulou 2002:89-90, Noutcheva 2003:2). A feltételelesség azt jelenti, hogy juttatásokat kötünk bizonyos feltételek teljesítéséhez. Másként fogalmazva, az EU jutalmakkal erősíti meg tárgyalási pozícióját. A feltételelesség azonban nem vezet szükségképpen sikeres szabály-transzferhez (Schimmelfennig – Sedelmeier 2004:670).

A másik mechanizmus az *önkéntes utánzás*, amely „fertőzésen” vagy „közös megegyezésen” alapul. A demonstrációs hatás és a nemzetközi folyamatokkal való interakció során az EU szerepe inkább indirekt, csupán referenciapontként szolgál (Demetropoulou 2002:89-90, Noutcheva 2003:2). Másképp fogalmazva, meggyőzési és tanulási folyamatokon keresztül az EU inkább szocializálja az országokat, mint kényszeríti. Az országok pedig hasznos benchmarknak tarthatják az EU szabályait saját hazai politikaalkotásukra nézve és az EU feltételelességi rendszerétől függetlenül is átvehetik őket (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004:670).

6 Az összehasonlítás kerete

Az európaizációs folyamat kimenetele tehát az ország belső tényezőinek és a külső, európai entitástól érkező hatásnak az összjátéka határozza meg. Fontos megvizsgálnunk, hogy ugyanaz volt-e ez a külső faktor Horvátországban és Szlovákiában. Az EU vajon „ugyanazokat a jeleket küldte” a két országba? Más szóval, az EU nyomása megegyezett-e a két esetben? Ezt igen fontos tudnunk, mert ha nem tekinthető azonosnak a kettő, akkor nem várható el ugyanaz a kimenet sem. Az összehasonlítás során azt találjuk, hogy az EU attitűdje a két ország irányába *gyakorlatilag* sosem volt *azonos*. Azonban ez az attitűd nem csak az EU-ból ered, hiszen valamennyire mindig beleépül az ország reakciója is. Így mégis azt mondhatjuk, hogy az EU eredeti szándéka *megegyezett* a két országgal kapcsolatban.

Miután a külső faktorok igen hasonlóak, nem ezek „hibáztathatók” a két országban az európaizáció eltérő kimenetele miatt. A hazai faktorok felelősek a nemegyezés érzékeléséért, és a válaszadási kapacitásért. A kérdés tehát, hogy hogyan válaszolt a két ország az EU felől érkező ösztönzőkre? Milyen tényezők segítették vagy épp gátolták az európaizációt? Ahogy bemutatom, ezek a bizonyos belső tényezők igen hasonlóak voltak a két ország „nacionalista”

korszakában és igen különbözővé váltak az „európaista” időszakban. Az összehasonlítás célja, hogy megtalálja a két különböző kimenetet meghatározó tényezőket.

7 Az összehasonlító elemzés felismerései

1. A nacionalista kormányzati rendszer végét mindkét országban az ellenzék választási győzelme hozta (1998-ban Szlovákiában és 2000-ben Horvátországban). Szlovákiában a súrlódások ellenére a kormányzó koalíció képes volt együtt maradni és megtartani a hatalmát két cikluson keresztül. Az elit konszenzusra tudott jutni az ország jövőjét illetően és a társadalom kész volt elfogadni a reformintézkedéseket⁶. Horvátországban a reform-koalíció nem volt elég erős ahhoz, hogy két ciklusra hatalmon tudjon maradni. A 2003-as választások után a HDZ, Tujdman pártja került vissza a hatalomra, igaz, megújult, átalakult formában, szakítva a nacionalista örökséggel.
2. Az EU-integráció politikai akadályai mindkét országban erősebbek voltak, mint a gazdasági akadályok. Szlovákiában a politikai orientáció alapjaiban megváltozott az első Dzurinda kormánnyal. Horvátországban 2000 után változott ugyan a politikai orientáció, de a helyzet bonyolultabb volt annál, hogy gyorsan véget érjen a nacionalista kormányzati rendszer. Emiatt a fordulat nem volt elég éles, noha a nemzetközi szereplők várakozása igen nagy volt. Szlovákia könnyebben meg tudott birkózni nacionalista múltjával, mert nem nehezítette a helyzetet egy háború öröksége, amely ugyanakkor gátolta a gyors politikai változásokat Horvátországban.
3. Szlovákiában a politikai változásokat a gazdasági rendszert érintő radikális reformok követték és az állam mérete drasztikusan csökkent. Horvátországban a szerkezetátalakítási folyamat állandó késedelemben szenved. A haver-kapitalizmus rendszere nem szűnt meg a külpolitikai irányváltás nyomán. Az állam mérete igen nagy maradt és a gazdaságban betöltött szerepe pedig domináns.
4. Noha a tekintélyelvű kormányzati rendszer mindkét országban hitelét veszítette, a társadalom attitűdje eltér a két országban. Szlovákiában a társadalom többsége EU-barát volt és kész volt elfogadni az EU által kezdeményezett reformintézkedéseket. A társadalom „európainak lenni” attitűdje volt a gyors irányváltás és az európai integráció egyik hajtóereje. Az „európaiság” Szlovákiában nagyon közeli megfelelője az Európai Uniónak. Horvátországban az „európaiság” nem feltétlen ekvivalens az Európai Unióval. Ugyanakkor az euroszkepticizmus szintje is igen magas. A fegyveres konfliktus a „nemzeti érdek” és a

⁶ Úgy tűnik ugyanakkor, hogy 2006-ra elveszítették a szlovákok reform-éhségüket. Ekkorra azonban a közpolitika iránya már alaposan megváltozott.

„nemzeti egység” másfajta felfogásához vezetett Horvátországban. A „nacionalisták” és az „európaisták” küzdelme (Fisher 2006) más feltételek mellett zajlott a két országban. Az európaisták megerősödése jelentősen lassabb és sokkal fájdalmasabb volt Horvátországban, mint Szlovákiában. A társadalom jobban megosztott az „Európa”-attitűdjét illetően.

5. A turizmus és annak bevételei csábító lehetőséget teremtettek fontos szerkezet-átalakítások halogatásához Horvátországban. Ezek a bevételek segítettek és segítenek annak a résnek az elfedésében, amely ellenkező esetben Horvátország folyó fizetési mérlegében jelentkezne, a kereskedelmi mérleg hiánya és a lassú exportnövekedés miatt. Azonban ezek a kedvező adottságok *járadékká* váltak (lásd Csaba 2007:371). Szlovákiában nem volt lehetőség ilyen „alternatív megoldásra”.

6. Szlovákia határviták nélkül tudott kilépni Csehszlovákiából. Horvátország azonban a Szerbiával és Bosznia-Hercegovinával folytatott háború mellett Szlovéniával máig határvitában áll. Ez a vita (a befagyasztott betétek körüli nézeteltéréssel együtt) komoly árnyékot vet a két ország viszonyára és sok esetben szövetségesek helyett ellenségekként viselkednek Horvátország integrációs folyamata körül.

7. Szlovákia békés úton, fegyveres konfliktus nélkül vívta ki függetlenségét, míg Horvátország esetében a jugoszláv háború (1991-1995) után csak 1998-ban került sor Horvátország „újraegyesítésére”. A háború öröksége megkülönbözteti Horvátországot az EU új tagállamaitól és a háború hatása az ország átalakulásában is egyedi és döntő tényezőnek mutatkozik. A hágai nemzetközi törvényszékkel (ICTY) való kényszerű együttműködés ugyancsak a háború következménye. Ez az együttműködés pedig minden egyebet meghatározó fontosságúnak bizonyult az EU-kapcsolatok során, de társadalmi ellenállásba ütközött, ami tétovává tette a kormányt. A társadalom végletesen vegyes érzelmei a hágai nemzetközi törvényszékkel és a vádolt tábornokokkal kapcsolatban nem tették lehetővé széleskörű társadalmi konszenzus létrejöttét. Ilyesfajta kötelezettség nem volt jelen az EU és Szlovákia viszonyában. Horvátországban háború és annak következményei *„beragadást” (lock-in) és az európaizáció megnövekedett társadalmi költségét* eredményezték.

8 Az értekezés potenciálisan új tudományos eredményei

1. Horvátország az útfüggőség tankönyvi esete, ahol „az intézményi keret nehézkessé teszi egy gazdaság irányának megváltoztatását, ha az egyszer bizonyos intézmények által kijelölt úton halad. A gazdaság szervezetei és az általuk kialakított érdekcsoportok a létező intézményi keret által adott lehetőségek következményei. A kialakuló egymást-kiegészítések,

választékgazdaságosság (economies of scope), és hálózati externáliák tükröződnek a létező formális szabályok, az ezeket kiegészítő informális korlátok és az intézményi keret következtében kialakult szervezetek tagjainak érdeke közötti szimbiotikus egymásrautaltságban (North 1997:15). Horvátország annak is az esete, amit Sajó (2008:690) úgy fogalmaz, hogy a társadalom működési problémái tükröződnek az állam működési problémáiban: az állam szervezetei, a társadalom intézményei és az állampolgárok többsége nem a társadalom által elfogadott és törvények által lefektetett normák szerint működik, mert rövid távon nincsenek erre ösztönözve, még akkor sem, ha ez a magatartás káros a társadalom egészére nézve. Az útfüggőség és így a beragadás, valamint az intézményi tehetetlenség Horvátország esetében a jugoszláv örökségben és a fegyveres konfliktus által teremtett körülményekben gyökerezik.

Az eredeti várakozások szerint, identitása, történelme és kulturális öröksége alapján Horvátországnak a többi kelet-közép-európai országgal együtt „kellett volna” haladnia az EU irányába. Ezek a várakozások a horvát identitás, történelem és kulturális örökség mélyebb (azaz régebbi) rétegeiben gyökereztek. Amellett érvelek, hogy ezen a várakozások bekövetkezte az említett okok miatt csupán késik, de nem íródott felül. A kommunista múlt öröksége idővel elhalványul (Csaba 2007:68) de Hodgson (2006) következtetései szerint néhány mélyebben gyökerező feltétel meghatározó jelentőségű az ország hosszú távú kilátásait illetően⁷.

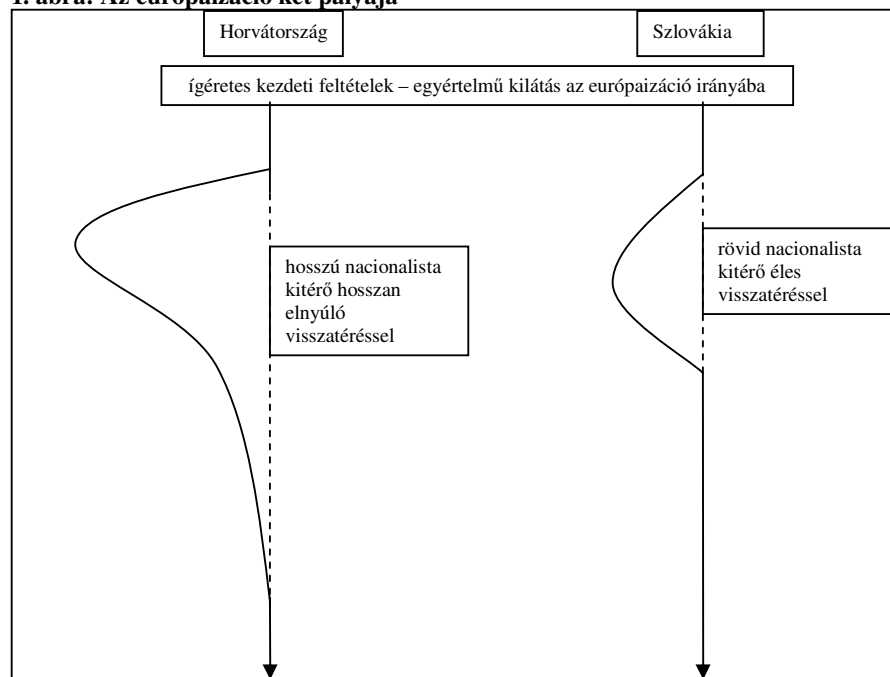
2. Szlovákia a „közpolitika számít” tankönyvi esete. Azaz a kezdeti feltételek ugyan számítanak, de hatásuk idővel gyengül (de Melo et al., Soós 2000:274) és a kedvezőtlen kezdeti feltételek nagyobb adag strukturális reformmal kompenzálhatók (Havrylyshyn et al. 1998:34). Szlovákia esete azt a felismerést is igazolja, hogy noha az intézményi változás útfüggő, a közpolitikai döntések felülírhatják ezt a függőséget bizonyos mértékig, részben olyan külső horgony segítségével, mint például az EU-tagság (Di Tommaso et al. 2007). Szlovákia bizonyítékul szolgál a „vezető számít” kitételre is. Ahogy Colombatto (2003:13) írja, a vezető, azaz az ideológiai vállalkozó képes „lappangó vagy megosztott hiteket intézményi projektté alakítani és azt kikényszeríteni”.

3. A hosszú távon meghatározó tényezők alapján mindkét ország fejlődési iránya az európaizáció irányába mutat és mindkét ország tett kitérőt erről az útról (1. ábra). Szlovákia kitérője kisebb és sekélyebb volt, míg Horvátországé mélyebb és hosszán tartó. Szlovákiában a kitérő nem zavarta meg nagyon az ország szerves fejlődését és a Dzurinda kormányok

⁷ Hodgson többek között ide sorolja az etnikai töredezettséget, a nyugati keresztyénséghez való tartozást és a nemzeti lét korlátozott történelmi és kulturális örökségét.

aktivizálni tudták az átalakulás és európaizáció útjának dinamikáját és trendjét. Gyorsan és mélyrehatóan tudtak változtatni. Horvátország beragadt egy stagnáló és tehetetlen pályára és a változás irányába ható motiváció jobbára bizonytalan és viszonylag későn jött.

1. ábra: Az európaizáció két pályája

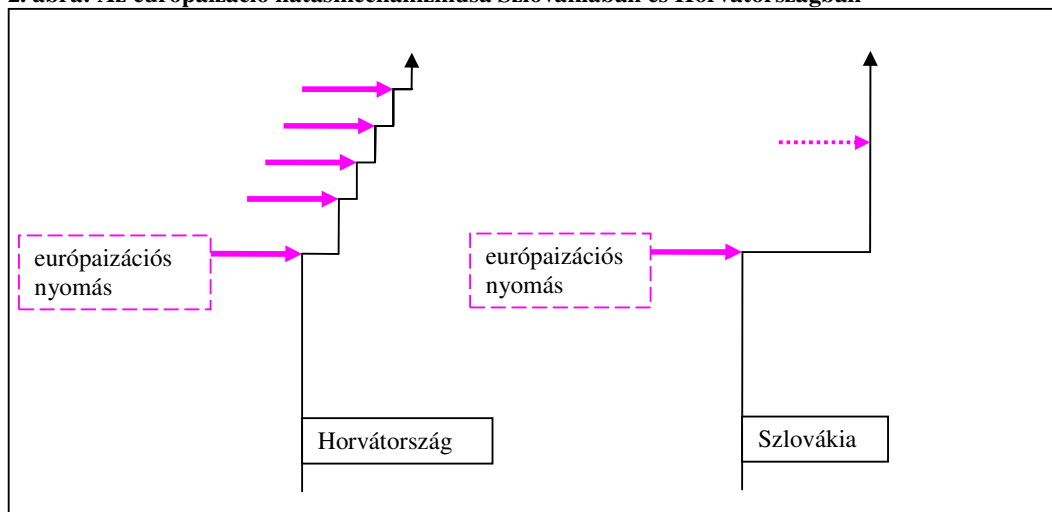
Forrás: saját szerkesztés

4. Szlovákia esete mind a külső fegyelmező horgony fontosságát demonstrálja, mind pedig azt, hogy a változásnak belülről kell fakadnia. Az EU csak akkor működhet hatásos horgonyként, ha ez együtt jár a belső változtatni akarással, a külső nyomás nem elegendő mély változásokhoz. Ugyanakkor a külső impulzus képes a hazai folyamatokat és struktúrákat új kontextusba helyezni és holtpontról kimozdítani őket. A szlovák gazdaságpolitikai fordulattal kapcsolatban leginkább elfogadott nézetet adja közre Fisher, Gould és Haughton (2007:996), mikor ezt írják: „A nemzetközi nyomás bizonyosan szerepet játszott, de kevésbé voltak fontosak, mint a hazai politikai faktorok”. A „kevésbé fontos” azonban nem azt jelenti, hogy „nem fontos”.

Mindkét esettanulmányban az nyert bizonyítást, hogy a belső tényezők mutatják az utat a politika-alkotóknak. Az országok alapvetően *saját belső tényezőik* alapján meghatározottak. A külső tényezők, legyen az akár európaizációs nyomás, csak másodlagos szerepet játszhat. Ugyanakkor az európaizáció elmélete azt tanulmányozza, hogy a hazai faktorokat hogyan *befolyásolja* az európai nyomás. Az esettanulmányok azt mutatják, hogy mindkét országot ért befolyás. Azt is láttuk, hogy az európaizációs folyamat nem automatikus abban az értelemben,

hogy a fogadónak csak hátra kellene dőlnie és várnia az eredményt. A vizsgált országokban a befolyás mértéke változott az idő folyamán és a hazai politikai elit hozzáállásán múlott.

2. ábra: Az európaizáció hatásmechanizmusa Szlovákiában és Horvátországban

Forrás: saját szerkesztés

5. Az európaizáció nemcsak politikai döntéseket jelent, és emiatt nem is csak a politika mentén alakul. Ahogyan a makrogazdasági elemzés mutatja, mindkét ország gazdasága szorosan integrálódott az EU piacaival, mind a kereskedelem, mind a külföldi működő tőke áramlását tekintve, már az átalakulás kezdete óta. A megállapításainak azon alapulnak, hogy a gazdaság és a politika szorosan összekapcsolódik. A kettő meghatározza egymást, jobbra az előbbi az utóbbit. Ezért nem fér meg egymással a gazdasági kozmopolitizmus és a politikai nacionalizmus. Másként, a gazdasági kozmopolitizmus a politikai nacionalizmus feladását kívánja. Átváltás van a kettő között (Gligorov 2004:94-95). Ugyanakkor több elemzés megmutatta, hogy a gazdasági logika felülkerekedik a politikán. A piaci szereplők logikája és dinamikája kikerülhetetlen, a földrajzi közelség pedig kereskedelmi kapcsolatokat alakít ki, jóval a politikai kapcsolatok előtt vagy éppen annak ellenére is. Piazzolo (1996:1-2) bemutatja, hogy Kelet-Európa⁸ kereskedelmének reorientációja Nyugat-Európa irányába piaci erők nyomán ment végbe és a politikának csak intézményesítenie kellett azokat a kereskedelmi rendszereket, amelyeket a piaci dinamika már létrehozott. Így az integrációt célzó politikai cselekvés csak követni tudja a piac által megteremtett helyzetet. A két ország esete azt mutatja, hogy a „nacionalista” időszakban a gazdasági integráció intenzitása csekélyebb volt, mint a környező európaizáló országoké. Ez Gligorov érvelését támasztja alá. Ugyanakkor,

⁸ Piazzolo az Európai Megállapodással rendelkező országokat vizsgálta. Sigér (2006) hasonló következtetésre jut a Nyugat-Balkán országaival kapcsolatban.

noha csekélyebb, de meghatározó jelentőségű gazdasági integrációval rendelkeztek, amely nem mozgott együtt a politikával és a nemzetközi kapcsolatokkal. Ez utóbbi Piazzolo felismerésével állítható párhuzamba.

6. Szlovákiában az európaizáció fő mechanizmusa a Mečiar kormány alatt döntően kontrolon és kikényszerítésen alapult. A Dzurinda időszakot azonban sokkal inkább az önkéntes utánzás mechanizmusa jellemezte. Az EU erős horgonynak bizonyult, de a radikális szerkezetátalakítás kevésbé az EU kedvéért történt, mint inkább az ország saját érdekei nyomán. Horvátországban a domináns mechanizmus (kontrol és kikényszerítés) nem sokban változott a Tudjman időszak végével. Az integráció minden fontos lépését politikai feltételekhez kötötték továbbra is. A gazdaság-átalakító lépések legtöbbször továbbra is nemzetközi szereplők feltételei nyomán mentek végbe.

7. Ahogy Vachudova (2005:5) rámutat, pusztán az a tény, hogy egy ország az EU potenciális jövőbeni tagállama, európaizáció nyomásának teszi ki az országot. Ez a perspektíva megerősíti a liberális, EU-barát erők helyzetét az antiliberalisokkal szemben, talán ezért van az, hogy előbb vagy utóbb minden politikai erő számára haszonnal kecsegtet, ha politikai programját EU-tagsággal összeegyeztethető irányba állítja. A szerző hat ország⁹ vizsgálatával jut a fenti következtetésre, Szlovákiát is beleértve. Fisher (2006:20) kiterjeszti az érvelést Horvátországra. Az én elemzésem pedig újból igazolja.

A fenti felismerésekre építve az alábbi tézisek fogalmazhatók meg:

1. tézis: A „klub szabályai” fontosak, akkor is, ha az ország szándékában áll belépni vagy épp ellenzi a tagságot, és persze akkor is, ha már a klub tagja. A klub szabályai eligazítják a tagokat, hogy mi a helyes és mihez tartás magukat. A klub rendelkezései azokat is érinthetik, akik nem a tagjai. Az EU ilyesfajta klub, így ez a külső korlát többé vagy kevésbé minden szereplő viselkedését befolyásolja, amely valamilyen kapcsolatba kerül vele¹⁰. Az európaizációs nyomás nem bizonyul hatástalannak akkor sem, ha nem érkezik belső válasz. Ez az indirekt európaizációs hatás változó hatékonyságú, esetenként épp a szándékolt hatás

⁹ Csehország, Magyarország, Lengyelország, Bulgária, Románia és Szlovákia

¹⁰ Gyórfy (2008:983) azt találja, hogy az EU-15 országaiban a Gazdasági és Monetáris Unió szabályai nem voltak sem szükségesek, sem elégségesek a sikeres fiskális konszolidációhoz. Még ha a GMU szabályai ki is kényszerítenek fiskális konszolidációt, ezek fenntarthatósága gyengébb azokkal az országokkal összehasonlítva, ahol a konszolidáció tisztán belső elkötelezettség nyomán ment végbe. A kelet-európai országok esetén a belső elkötelezettség és a külső nyomás kapcsolata ettől eltér. Sajnos nincs lehetőségünk arra, hogy megvizsgáljuk ezen országok fejlődését a GMU szabályainak hiányában. Csak ebben az esetben tudnánk figyelmen kívül hagyni a hatását. Ugyanakkor a klub szabályai az egyes tagok szabályaiból állnak össze, azaz a klub maga nem vákuumban létezik, külön a tagjaitól (Wallace–Wallace 2000:6). Így a tagok saját szabályai átfedésben lehetnek a klub szabályaival.

ellenkezőjét váltja ki. Akárhogyan is, az európaizációs hatás jelenléte *kikerülhetetlen*; az európaizációs nyomás alatt álló országoknak számolniuk kell vele, akár pozitív, akár negatív válaszadás mellett döntenek.

2. tézis: A sikeres európaizációhoz nélkülözhetetlen a belső elkötelezettség, csakúgy, mint a külső nyomás. Az eredmények azt mutatják, hogy az EU vagy más nemzetközi szereplők külső nyomása nem képes mély reformokat előidézni a politikai elit és a társadalom belső akarata nélkül, azaz elégséges válaszadási kapacitás nélkül. A külső ösztönző lehet szükséges feltétele a változásoknak, de elégséges aligha. Másként fogalmazva, az eredmények megerősítik azt a felismerést, hogy a nemzetközi segítségnyújtás önmagában elégtelen, de döntő fontosságú (vö. Åslund 2007:297). Ahol az állam foglyul ejtett és érdekszövetségek akadályozzák a fontos reformlépéseket, a külső nyomás gyakran az egyetlen esély arra, hogy az ország kitörjön a holtpontról, még akkor is, ha az ország elsősre ellenáll. Mert a kívülről érkező impulzus képes a hazai folyamatokat és struktúrákat új kontextusba helyezni és kimozdítani őket a holtpontról.

3. tézis: Egy ország válaszadási kapacitása a politikai elit akaratától és elhatározottságától függ. „A valódi változás belülről fakad” – a politikai elit berkeiből. Ahogy Dollar és Svensson (1998:4) rámutatnak a Világbank által támogatott reformprogramok kapcsán, a reformra hajlandó kormányokat nem létrehozni kell, hanem *megtalálni*. Néhány ország az európaizációt nem kihasználható lehetőségnek látja, és nem ragadja meg az alkalmát. A döntése az alkalom megragadásáról a politikai elit kezében van. Az erre való elhatározottság az elit észlelésétől, mozgásterétől és társadalmi bázisától függ. A politikai elit csak akkor kötelezi el magát a változások irányába, ha *számára* azok költsége alacsonyabb, mint a velük járó haszon. Ez a költség-haszon mérleg gyakran különbözik a társadalom egészének mérlegétől. A döntéshozók mozgásterére nem végtelen, hanem mély identitási kérdések, történelem és kultúra nyomán határozódik meg. A kezdeti feltételek ezen csoportja adottságnak tekinthető (lásd Hodgson 2006). Egy másik csoportja azonban „korrigálható” közpolitikai döntésekkel. Ezen (jobbára formális) intézmények szintjén a hatalmon lévő politikai elit akarata képes felülírni az útfüggőséget és egyes kedvezőtlen kezdeti feltételeket.

4. tézis. Az időzítés alapvető fontosságú. Nem lehetséges bármikor belépni a klubba. Vagy akkor és ott, vagy a lehetőség talán el is múlik. Ez az EU illetve euró-integráció elsietettségéről szóló vitákat is új megvilágításba helyezi. Az eredmények azt mutatják, hogy

a meghívottnak nincs lehetősége eldönteni, *mikor* szeretné elfogadni a meghívást. Ha egyszer a lehetőséget nem használták ki, kétséges, hogy mikor jön a következő, mert a meghívó preferenciái időközben megváltozhatnak. Az EU belső folyamatainak legújabb fejleményei azt mutatják, hogy Szlovákia „időben” váltott, fel tudott zárkózni, és 2004-ben csatlakozni tudott a Visegrádi országokkal. Horvátország esetében a „bővítés vonata elment”, azaz az EU bővítési feltételei jelentősen megváltoztak a Nizzai Szerződés aláírása óta, amely a 2004-es és 2007-es bővítés keretét adta. Horvátország elérte azt a pontot, amikor a döntéshozók látják az EU-tagság irányába fordulás előnyeit. De ha az ország teljesíti is a három koppenhágai kritériumot, az EU-nak teljesítenie kell a negyediket. Az EU fogadóképessége nélkül a tagjelölt felkészültsége mit sem ér. A negyedik koppenhágai kritérium teljesítése törékenyebb, mint valaha.

5. tézis: A háború számítt. Egy fegyveres konfliktus alapjaiban megváltoztatja a társadalom szabályait; speciális feltételeket teremt, ahol a kivételtől szabály lesz. A háború vége nem jelenti automatikusan ennek a speciális időszaknak a végét. Egyrészt időbe telik visszazökkenni a „normális életbe” nem csak gazdasági, de inkább társadalmi és lélektani értelemben. Másrészt a háború hatással van az érdekcsoportok dinamikájára. Hivatkozási alapként szolgál számos csoportnak még jóval a fegyveres konfliktus után is és a nacionalizmust más ruhába öltözteti. Másként, a háború speciális korlátokat és útfüggőséget teremt.

6. tézis: *Azonos* külső nyomás *eltérő* belső válaszokat válthat ki és így eltérő kimenetekhez vezethet. Ugyanaz a külső nyomás a hazai faktorokat megtermékenyítheti, ha összeegyeztethetők egymással, de ellenállást válthat ki, ha összeegyeztethetetlenek. A külső és belső tényezők „jó egyvelege” – amely sikeres európaizációt jelent –, azon múlik, hogy (1) a külső nyomás talál-e kapcsolódási pontot a belső tényezőkkel (szereplőkkel vagy intézményekkel), (2) a külső faktor meg tud-e küzdeni a kezdeti feltételekkel és az útfüggőséggel, és (3) a belső válasz időben érkezik-e.

9 A tézisfüzet hivatkozásai

Åslund, Anders (2007): *How Capitalism was built?* Cambridge University Press, 2007

Börzel, Tanja A. – Risse, Thomas (2000): *When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change.* European Intergration online Papers (EioP) 4. évf., 15. sz., available at <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, downloaded on 04.05.2006

Buller, Jim (2003): *The Europeanization of National Politics?* Review article. *Government and Opposition*, Vol. 38, No. 4, pp. 528-535

- Cernat, Lucian (2006): *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan
- Colombatto, Enrico (2003): Towards a non-Darwinian Theory of Institutional Change. *Journal of Bioeconomics*, Vol. 5, No. 1, 2003, pp. 1-25
- Csaba, László (2000): A szovjet model összemomlása és a rendszerváltozás első szakasza In: Bara, Zoltán – Szabó, Katalin (eds.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények: bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba*, Budapest: Aula
- Csaba, László (2005): *Európa a megváltozó világban*. *Európai Szemle*, Vol. 16 No. 2-3 pp. 33-74, Budapest
- Csaba, László (2007): *The New Political Economy of Emerging Europe*. Second, revised and extended edition. Budapest: Akadémiai Kiadó
- de Melo, Martha – Denizer, Cevdet – Gelb, Alan –Tenev, Stoyan (1997): Circumstance and choice: the role of initial conditions and policies in transition economies. *World Bank Policy Research Working Paper Series*, No.1866.
- Demetropoulou, Leeda (2002): Europe and the Balkans: Membership Aspiration, EU Involvement and Europeanisation Capacity in South Eastern Europe. *Southeastern European Politics*, Vol. 3, No 2-3, pp. 87-106
- Demetropoulou, Leeda (2004): Europeanization Potential and Accession Prospects in the Western Balkans. *European Balkan Observer* Vol. 2, No. 2, pp. 5-9
- Di Tommaso, Maria L. – Raiser, Martin – Weeks, Melvyn (2007): Home Grown or Imported? Initial Conditions, External Anchors and the Determinants of Institutional Reform in the Transition Economies. *The Economic Journal*, Vol. 117, No.520, pp. 858–881
- Dollar, David – Svensson, Jakob (1998): What explains the success or failure of structural adjustment programs? *Policy Research Working Paper Series* No. 1938, The World Bank
- Field, Heather (2000): Awkward states: EU enlargement and Slovakia, Croatia and Serbia. *Journal Perspectives on European Politics and Society* Vol. 1, No. 1, pp. 123-146
- Fisher, Sharon (2006): *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia: From Nationalist to Europeanist* Palgrave Macmillan
- Fisher, Sharon – Gould, John – Haughton, Tim (2007): Slovakia's Neoliberal Turn. *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 6, pp. 977 – 998
- Gligorov, Vladimir (2004): The Economics of Disintegration and Reintegration: The Case of Yugoslavia. In: Mungin-Pippidi, Alina – Krastev, Ivan (eds.): *Nationalism after Communism: Lessons Learned*. Budapest: Central European University Press
- Green Cowles, Maria – Caporaso, James A. – Risse, Thomas (Eds) (2001): *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Cornell University Press
- Györfly, Dóra (2008): Költségvetési kiigazítás és növekedés az Európai Unióban: Tanulságok Magyarország számára. *Közgazdasági Szemle* Vol. 55, No. 11, pp. 962-986
- Haughton, Tim (2007): What does the case of Slovakia tell us about the EU's Active Leverage? Paper produced for the EUSA Tenth Biennial International Conference Montreal, Canada, 17-19 May 2007
- Haverland, Marcus (2006): Does the EU Cause Domestic Developments? Improving Case Selection in Europeanisation Research. *West European Politics*, Vol. 29, No. 1, pp. 134-146
- Havrylyshyn, Oleh – Izvorski, Ivailo – van Rooden, Ron (1998): Recovery and Growth in Transition Economies 1990-97: A Stylized Regression Analysis. *IMF Working Paper* WP/98/141
- Hodgson, Geoffrey M. (2006): Institutions, Recessions and Recovery in the Transitional Economies. *Journal of Economic Issues*, Vol. 40, Issue 4, pp. 875-894
- Knill, Christoph (2001): *Europeanisation of National Administration*. Cambridge, Cambridge University Press
- Lindstrom, Nicole– Razsa, Maple (1999): *Reimagining the Balkans*. Kokkalis Program on Southeastern and East Central Europe, JFK School of Government, Harvard University, 12 February 1999.
- Noutcheva, Gergana (2003): Europeanisation and Conflict Resolution. *CEPS Europe South-East Monitor*, Issue 49, pp. 1-6
- North, Douglas (1997): The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. *WIDER Annual Lectures* 1
- Piazolo, Daniel (1996): Trade Integration between Eastern and Western Europe: Policies Follow the Market. *Kiel Working Paper* No. 745
- Sajó, András (2008): Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. *Közgazdasági Szemle* Vol. 55, No. 7-8, pp.690-711
- Schimmelfennig, Frank – Sedelmeier, Ulrich (2004): Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy* Vol.11, No.4, pp. 669–687
- Sigér, Fruzsina (2006): Európaizáció a Nyugat-Balkánon. *Külgazdaság*, Vol. 50, No. 1-2, pp. 62-81

- Soós, Károly Attila (2000): Structural upgrading in manufacturing under transition: a comparative analysis of eight countries. In: Csaba. László –Bara, Zoltán (eds.): Small economies adjustment to global tendencies. Budapest: Aula and EACES
- Tudjman, Franjo (1997): Speech at the Hungarian Parliament on 21 April 1997
- Vachudova, Milada Anna (2005): Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism. Oxford University Press
- Vink, Maarten (2002): What is Europeanization? and Other Questions on a New Research Agenda. Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22-23 November 2002
- Wallace, Helen – Wallace, William (2000): Policy-Making in the European Union. Oxford University Press

10 A jelöltnek az értekezés témájában született publikációinak listája

Folyóiratcikk:

- Sigér Fruzsina (2006): Európaizáció a Nyugat-Balkánon. *Külgazdaság*, 50. évf., 11-12. sz., 62-82. o.
- Sigér Fruzsina (2009): Two dynamics of Europeanization: the case of Croatia and Slovakia. *Köz-gazdaság*, elfogadva, megjelenés alatt

Recenzió:

- Sigér Fruzsina (2007): Európa sok oldalról: egység a sokféleségben. Recenzió: Hans-Jürgen Wagener, Thomas Egert, Heiko Fritz: *Europäische Integration. Recht und Ökonomie, Geschichte and Politik*. Franz Vahlen Verlag, München, 2006. *Competitio* 6. évf., 1. sz., 215-220. o.